

Асацыятыўны тэзаўрус як умова для канструявання культурнай ідэнтычнасці

Крывалап А.Д.

Установа адукацыі «Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў»,
Мінск

У артыкуле разглядаецца праблема стварэння і выкарыстання асацыятыўнага тэзаўруса як феномена сучаснай культуры. Прадстаўлена тэарэтычнае абгрунтаванне магчымасці абагульнення асацыяцый сярод носбітаў мовы і культурных патэрнаў. Актуальнасць вывучэння тэзаўруса культуры абгрунтоўваецца няспыннай трансфармацыяй штодзённых практык і з'яўленнем новых форм асэнсавання ўласнага існавання. Артыкул пашырае выкарыстанне тэрміна «асацыятыўны тэзаўрус» у культуралагічным навуковым дыскурсе для інтэрпрэтацыі сучаснага стану культуры. Мэта артыкула – прадставіць перспектывы стварэння тэзаўрусаў як аднаго з першых крокаў да фарміравання і разумення культурнай ідэнтычнасці. Уяўляецца магчымым казаць пра вывучэнне культуры праз стварэнне яе тэзаўруса, праз канструяванне карты ментальных канцэптаў, што паскарае камунікацыю і дазваляе ўявіць тэзаўрус не толькі асобы, але і супольнасці. Феномен асацыятыўнага тэзаўруса разглядаецца ў кантэксце псіхалагічнай канцэпцыі Г. Кент і А. Расанафа, а таксама з улікам досведу падрыхтоўкі адпаведнага беларускага выдання А. Цітовай. Магчымасць выкарыстання тэзаўруса як метафары карты ментальных канцэптаў падрабязна апісана С. Холам на прыкладзе працы рэпрэзентацыі. Канструяванне культурнай ідэнтычнасці непазбежна выклікае неабходнасць выпрацоўкі адказаў на аксіялагічныя пытанні адносна разумення мінулага і ўяўлення будучыні, што ў сваю чаргу прадугледжвае наяўнасць агульных канцэптуальных карт, якія мы засвойваем праз мову і якія могуць быць візуалізаваны праз стварэнне асацыятыўных тэзаўрусаў.

Ключавыя словы: асацыятыўны тэзаўрус, культура, ідэнтычнасць, ментальныя карты.

(Искусство и культура. – 2022. – № 3(47). – С. 63–67)

Term Association Thesaurus as a Condition for the Construction of Cultural Identity

Krivolap A.D.

Education Establishment “Belarusian State University of Culture and Arts”, Minsk

The article examines the problem of creating and using an associative thesaurus as a phenomenon of modern culture. Theoretical substantiation of the possibility of generalizing associations among native speakers and cultural patterns is presented. The urgency of studying the thesaurus of culture is justified by the constant transformation of daily practices and the emergence of new forms of understanding their own existence. The article expands the use of the term of association thesaurus in culturological scientific discourse to interpret the current state of culture. The aim of the article is to present the prospects of creating thesauri as one of the first steps towards the creation and understanding of cultural identity. It is possible to talk about the study of culture through the creation of its thesaurus, through the construction of a map of mental concepts, which speeds up communication and allows you to imagine a thesaurus not only for individuals but also for communities too. The phenomenon of associative thesaurus is considered in the context of the psychological concept of G. Kent and A. Rosanoff, as well as taking into account the experience of preparing the relevant Belarusian edition of A. Tsitova. The possibility of using the thesaurus as a metaphor for a map of mental concepts is described in detail by S. Hall on the basis of the work of representation. The construction of cultural identity inevitably necessitates answers to axiological questions regarding the understanding of the past and the future, which in turn implies the existence of common conceptual maps that we learn through language and that can be visualized through the creation of association thesaurus.

Key words: term association thesaurus, culture, identity, mental maps.

(Art and Cultur. – 2022. – № 3(47). – P. 63–67)

Колькі неабходна слоў, каб пачаць размаўляць на замежнай мове? Крытычнай можа быць першая сотня базавых слоў, якія ў спалучэнні з жэстамі і мімікай будуць тры-валым падмуркам для вырашэння дробных камунікатыўных пытанняў. А колькі патрэбна слоў, каб зразумець культуру? Тут ужо адказ не можа быць настолькі аптымістычным і простым. Лік будзе ісці на тысячы слоў, але нават і гэта не будзе гарантаваць бездакорнае разуменне сэнсаў той ці іншай культуры. І гэта не толькі пытанне цяжкасцей перакладу. Па-першае, існуюць разнастайныя градацыі ведання мовы, якія прадугледжваюць засваенне адпаведнага навучальнага курса і фарміраванне моўных кампетэнцый; па-другое, здольнасць разумець прадстаўнікоў культуры не толькі ў лінгвістычным сэнсе, але і ў агульна культурным кантэксте, якую вельмі складана ўціснуць у тэставыя пытанні моўных іспытаў. Гумар, жарты, табуіраваныя тэмы, гендарныя ролі і інш. – усё гэта прадугледжвае як авалоданне базавымі моўнымі ведамі, так і патрабуе ўключанасці ў агульны сацыяльна-культурны кантэкст. Недастаткова ведаць лексіку, таксама неабходна разумець гістарычную трансфармацыю сэнсаў у выкарыстанні і кантэкстуальныя абмежаванні.

Вырашыць гэтыя складанасці ў некаторым сэнсе дазваляе наяўнасць тэзаўруса, але толькі ў тым выпадку, калі не ўзнікае пытанняў адносна таго, а што гэта такое? З аднаго боку, пад тэзаўрусам магчыма разумець (у шырокім сэнсе) усё багацце мовы, усе словы, варыянты іх ужывання і семантычныя сувязі паміж імі. Фактычна – гэта літаральнае разуменне значэння тэзаўруса як скарбніцы ў перакладзе з грэцкай мовы. З другога боку, тэзаўрус можа ўключаць усю спецыфічную лексіку пэўнай прафесійнай галіны: ад медыцыны да крыміналістыкі, ад харэаграфіі да літаратуры. У гэтым (больш вузкім разуменні) тэзаўрус з’яўляецца сховішчам як дакладных тэрмінаў, так і жарганізмаў, без ведання якіх праблематычна зразумець тонкасці сэнсу ў час камунікацыі.

Мэта артыкула – паказаць перспектывнасць стварэння тэзаўрусаў як аднаго з першых крокаў да фарміравання і разумення культурнай ідэнтычнасці, праз нападненне сэнсам і канструяванне карты ментальных канцэптаў, што паскарае камунікацыю і дазваляе ўявіць тэзаўрус не толькі асобы, але і супольнасці. Фактычна можна казаць пра вывучэнне культуры праз стварэнне тэзаўруса гэтай культуры.

Тэзаўрус як даследчая праблема. Сама ідэя тэзаўруса часам атрымлівае цікавы працяг у розных дысцыплінах. Лінгвістыка

прапановуе разнастайныя падыходы да ўтварэння адмысловых слоўнікаў. Гэта як добра вядомыя слоўнікі сінонімаў, антонімаў, эпітэтаў, так і адносна новыя тэзаўрусы асобных знакамітых літаратараў ці дзеячаў культуры, што прадстаўляюць, якім чынам адбываецца эвалюцыя ад тэксту да тэксту іх аўтарскага стылю, што і робіць яго класічным. Знакавым для Беларусі можа быць слоўнік мовы Ф. Скарыны [1], створаны на падставе яго перакладаў і выдавецкай дзейнасці.

У якасці адпаведніка тэрміну «тэзаўрус» у нас традыцыйна выкарыстоўваецца тлумачальны слоўнік. Сярод тлумачальных слоўнікаў беларускай мовы пачэснае месца займае пяцітомнае выданне 1977–1984 гг. Інстытута мовазнаўства імя Я. Коласа, якое ўвабрала ў сябе 97935 слоў. Аднак яго складальнікі не называюць яго тэзаўрусам, а замест гэтага адзначаюць, што «яго галоўнае прызначэнне заключаецца ў тым, каб тлумачыць сэнсавы бок лексічных адзінак, словазлучэнняў і марфем, а таксама служыць нарматыўным даведнікам па стылістычнай, граматычнай і акцэнтуючай характарыстыцы кожнага асобнага слова» [2, с. 7]. Тлумачальны слоўнік 2005 г. ахоплівае больш за 65000 слоў, якія ўжываюцца ў беларускай літаратурнай мове 80–90-х гг. XX ст. [3]. Таксама ёсць іншыя тлумачальныя слоўнікі са значна меншым лексічным аб’ёмам. Аднак тлумачальны слоўнік – гэта не стапрацэнтны пераклад сэнсу ідэі тэзаўруса, асабліва калі размова ідзе пра тэзаўрус культуры.

Акрамя слоўнікаў праблема наяўнасці тэзаўруса беларускай культуры раз-пораз з’яўляецца ў асобных публікацыях. Так, у зборніку «У тэзаўрусе Беларусі: да 80-годдзя Энгельса Дарашэвіча» падкрэсліваецца, што «праблема тэзаўрыравання культуры Беларусі, аналізу яе анталогіі, генезісу, патэнцыялу і інтэнцый хвалявала заўсёды: ад пачатку навуковай кар’еры на хвалі “адлігі” 1960-х гг., у час рэспектабельнай акадэмічнай працы ў навукова-даследчых установах 1970–1990-х гг., у час паспяховай педагагічнай дзейнасці ў 2000-х гг.» [4, с. 6]. Але стварэнне тэзаўруса беларускай культуры – гэта ўсё яшчэ выклік і задача на перспектыву.

Псіхалагічныя эксперыменты з асацыяцыямі. Нашы ўяўленні пра ўласную і іншую культуру шмат у чым грунтуюцца на тых жа асацыяцыях. Калі звярнуцца да пачатку вывучэння магчымасцей метаду асацыяцый, то варта згадаць працу «Даследаванне асацыяцый у вар’яцтве», якую ў 1910 г. прадставілі Грэйс Кент і Аарон Расанаф. На сённяшні дзень псіхалогія валодае шырокім спектрам асацыяцыйных метадаў для

дыягностыкі ментальных разладаў асобы, але ў пачатку мінулага стагоддзя гэта было вельмі невідавочна. Аўтары заўважылі, што калі апыталі тысячу інфармантаў без пацверджанага дыягназу, больш за 90% прадэманстравалі аднолькавыя рэакцыі (асацыяцыі) на словы-стымулы. Сярод 250 апытаных з дыягназамі самых розных разладаў асобы толькі 70% выявілі аднолькавасць рэакцый. Зразумела, што ні ў якім разе нельга сцвярджаць, што гэта адразу сведчыць пра ментальную хваробу. Яны імкнуліся «прааналізаваць і класіфікаваць індывідуальныя рэакцыі і спрабавалі вызначыць сувязь, калі яна існуе, паміж рознымі тыпамі рэакцый і рознымі клінічнымі формамі псіхічных захворванняў» [5, с. 317]. Пры гэтым з усёй псіхіятрычнай грунтоўнасцю даследчыкі стварылі і падрабязна апісалі і тыпалагізавалі магчымыя стымулы – словы, што могуць выклікаць пэўную рэакцыю ў інфармантаў. А таксама прاپісалі межы нарматыўнасці адказаў, якія не сведчаць пра дэвіяцыю. «Частотныя табліцы, складзеныя з запісаў тэстаў, прадстаўленых тысячай нармальных суб'ектаў, складаюць больш за дзесяноста працэнтаў ад нармальнага дыяпазону ў сярэднім выпадку. З дапамогай табліц частаты і дадатку нармальныя рэакцыі, за вельмі рэдкімі выключэннямі, можна выразна адрозніць ад паталагічных» [5, с. 372–373].

Адзначым яшчэ раз, што 90% падобных рэакцый не значыць, што ўсе маюць аднолькавае слова-рэакцыю на слова-стымул. Замест аднаго «правільнага» адказу тут дзейнічае шырокае паняцце нормы. Прасцей гэта паказаць на прыкладзе, калі слова-стымул – гэта «стол», то нарматыўна прымальнымі да гэтых 90% будуць: «Любая ежа або страва; любы пакой ці кватэра; любы прадмет сталовай бялізны, фарфору, срэбра або прадметаў мэблі; слова, якое абазначае любую асаблівую разнавіднасць сталоў; любое слова, якое адносіцца да апетыту» [5, с. 374]. Падобнае шырокае разуменне нормы скіравана на тое, каб дыягнаставаць радыкальныя выпадкі і сур'ёзныя адхіленні ад нормы. Але ж разам з тым, вырашаючы ўласную вузкасפעцыялізаваную задачу, Г. Кент і А. Расанаф ўскосна даказалі, што носьбіты культуры і мовы маюць агульную карту асацыяцый ці сетку сэнсаў у дачыненні да выкарыстання слоў, што дазваляе задумацца, як стала магчыма, што абсалютная большасць індывідаў «дамаўляецца» і рэагуе аднолькава. Значна пазней у межах лінгвістыкі і семіётыкі з'яўяцца канцэпцыі канвенцыйнасці знака. Але якія перспектывы для стварэння тэзаўруса асацыяцый адкрывае падобная ўласцівасць знакаў? «Па вызначэнні тэзаўрус – гэта кампіляцыя

тэрмінаў, якія паказваюць сінонімы, іерархічныя і іншыя адносіны і залежнасці, функцыя якіх заключаецца ў прадстаўленні стандартызаванага кантраляванага слоўніка для захоўвання і пошуку інфармацыі. <...> Да дапамогі карыстальніку ў выбары пошукавых тэрмінаў тэзаўрус таксама дзейнічае як дапамога ў фармуляванні канцэптуальнага кантэксту ведаў у пэўнай прадметнай галіне» [6, с. 177]. Тым не менш «істотнае адрозненне звычайнага тэзаўруса ад прапанаванага Term Association Thesaurus (далей ТА-тэзаўрус) палягае ў тым, што структура апошняга заснавана толькі на ўзаемасувязях у асацыятыўным значэнні прадметных тэрмінаў або дэскрыптарай у яго слоўніку. Асацыятыўныя значэнні гэтых прадметных тэрмінаў вызначаюцца ў доследах словазлучэнняў, у якіх прадметныя тэрміны выкарыстоўваюцца ў якасці слоў-стымулаў. Перакрыжаваныя спасылкі паміж прадметнымі тэрмінамі грунтоўца на ўзаемасувязях, што адлюстроўваюць іх асацыятыўныя значэнні» [6, с. 178]. Група людзей з агульнымі сацыяльна-культурнымі рысамі будзе валодаць падобнымі слоўнымі асацыяцыямі.

Беларускі ТА-тэзаўрус. Аднак стварэнне ТА-тэзаўруса мае істотныя адрозненні ад псіхалагічных эксперыментаў. Тут задача не паказаць самі па сабе межы псіхалагічнай нормы, а знайсці дамінуючыя асацыяцыі ў гэтых межах. Тут варта згадаць выданне «Асацыятыўнага слоўніка беларускай мовы» А. Цітовай у 1981 г. Дадзены слоўнік з'яўляецца класічным прыкладам ТА-тэзаўруса ці тэзаўрусам асацыяцый па ключавых словах. «Матэрыялы слоўніка прадстаўлены ў двух спісах. У першым, які складаецца са 150 слоў-стымулаў, выкарыстаны класічны спіс Кента–Расанафа. Да кожнага стымулу фіксаваліся звесткі пра магчымасці аб усіх асацыяцыях» [7, с. 11]. Другі спіс – наступныя 150 стымулаў, дзе прадстаўлены толькі пяць самых распаўсюджаных адказаў-рэакцый. Але ж чаму гэта так важна для разумення беларускай культурнай сітуацыі? Адказам на дадзенае пытанне можа быць тлумачэнне тэарэтычных захадаў, якія дазваляюць уявіць магчымасць стварэння падобнага асацыятыўнага слоўніка.

Згаданы асацыятыўны слоўнік выдадзены па выніках даследавання 1000 студэнтаў беларускіх ВНУ і дэманструе ўстойлівыя асацыятыўныя сувязі ў апытаных носьбітаў мовы. Да кожнага за 300 словаў знайшліся асацыяцыі, якія набралі каля 200 выпадкаў. Аднак даследчыцу цікавіла не адпавяданне адказаў інфармантаў псіхічным межам Кента–Расанафа, а магчымасць зафіксаваць

супольнасць бачання свету носьбітамі мовы праз супольныя асацыяцыі.

Часам гэта падштурхоўвае даследчыкаў да пошуку моўнага адзінства і падабенства. Гэта можа быць як параўнанне ТА-тэзаўрусаў блізкіх моў, так і спроба стварэння ТА-тэзаўруса як надбудовы над некалькімі блізкімі мовамі. У 2004 г. убачыў свет «Славянский ассоциативный словарь: русский, белорусский, болгарский, украинский», які, на думку яго стваральнікаў, «уводзіць у навуковы зварот прынцыпова новы аб'ект лінгвістычнага, псіхалінгвістычнага, этна- і сацыяпсіхалагічнага аналізу, што дазваляе па-новаму паглядзець на адрозненні і падабенства ў вобразах свету славян і праблему славянскага адзінства» [8, с. 4]. Магчымасць стварэння такога слоўніка тлумачыцца канцэпцыйнай моўнай свядомасцю – «апасродкаваны мовай вобраз свету той ці іншай культуры» [8, с. 6], што для культуралогіі пашырае магчымасць для ўласнага канструявання і асэнсавання ТА-тэзаўруса як феномена культуры.

Рэпрэзентацыя і ТА-тэзаўрус. Моўная свядомасць і агульнасць у бачанні сацыяльнай і культурнай рэчаіснасці дазваляюць звярнуцца да канцэпцыі карты ментальных канцэптаў, якую ў свой час падрабязна прадставіў С. Хол на прыкладзе працы рэпрэзентацыі. Сістэма рэпрэзентацыі працуе на двух узроўнях. На першым узроўні разнастайныя аб'екты навакольнага свету суадносяцца з наборам паняццяў ці ментальных уяўленняў, якія існуюць у нашай свядомасці. Без гэтага немагчыма асэнсоўваць і інтэрпрэтаваць усё вакол нас. Таму сэнс залежыць ад сістэмы паняццяў і вобразаў, сфарміраваных у нашых думках, якія могуць азначаць або рэпрэзентаваць свет, дазваляючы нам звяртацца да рэчаў як унутры, так і па-за нашым целам. Ментальныя ўяўленні закранаюць як штодзённыя побытавыя рэчы, так і недасяжныя для эмпірычнага спазнання канцэпцыі і ідэі. На другім – адбываецца ўпарадкаванне і класіфікацыя паняццяў, якія выкарыстоўваюцца, паміж сабой, што і ўтварае канцэптуальную схему, у якой «значэнне залежыць ад адносін паміж рэчамі ў свеце – людзьмі, прадметамі і падзеямі, рэальнымі або выдуманымі – і канцэптуальнай сістэмай, якая можа дзейнічаць як іх ментальная рэпрэзентацыя» [9, с. 14]. Фактычна – гэта пацвярджэнне поглядаў лінгвістыкі, калі мы разглядаем мову максімальна шырока – як любую знакавую сістэму (ад музыкі да кіно). Самі знакі арганізаваны ў мовы, а існаванне агульных моў дазваляе перакладаць канцэпты ў словы, гукі ці вобразы, а потым

выкарыстоўваць іх як мову, для артыкуляцыі значэнняў і перадачы думак іншым.

Канцэптуальная карта кожнага чалавека з'яўляецца ўнікальнай і непаўторнай, што сведчыць пра непазбежную розніцу ў інтэрпрэтацыі навакольнага свету, а часам і немагчымасць дамовіцца з іншымі. Тым не менш мы шукаем і знаходзім агульную мову з людзьмі. Гэта здольнасць да камунікацыі і ўзаемадзеяння сведчыць, што «мы падзяляем з большага адны і тыя ж канцэптуальныя карты і, такім чынам, асэнсоўваем або інтэрпрэтуем свет прыкладна падобным чынам. <...> Мы належым да адной культуры, паколькі мы інтэрпрэтуем свет прыкладна падобным чынам і можам стварыць агульную культуру значэнняў і на яе падставе пабудаваць сацыяльны свет, у якім мы жывём разам. Вось чаму “культура” часам вызначаецца ў тэрмінах “агульных значэнняў або агульных канцэптуальных карт”» [9, с. 16]. Аднак агульнай канцэптуальнай карты недастаткова, каб магла быць створана культура і адбывалася сталае ўзаемадзеянне. Яшчэ неабходна мова як сістэма рэпрэзентацыі, што арганізуе працэс канструявання сэнсу. Агульная канцэптуальная карта патрабуе наяўнасці і агульнай мовы як сістэмы, што дазваляе суадносіць паміж сабой візуальныя вобразы, прамоўленыя гукі і напісаныя словы, ствараючы ідэю знака.

Магчыма вывучыць замежную мову, мець велізарны слоўніковы запас, але пры сутыкненні з метадамі свабодных асацыяцый у дачыненні да вывучанай мовы ёсць верагоднасць, што мы будзем выкарыстоўваць сваю першую карту агульных канцэпцый. Такім чынам, валоданне мовай не гарантуе здольнасці быць сваім у іншай культуры, а толькі дае магчымасць для паступовага разумення іншых і паралельна – рэфлексіі і канструявання ўласнай культурнай ідэнтычнасці. Гэта значыць, што «ў цэнтры сэнсавага працэсу ў культуры знаходзяцца дзве звязаныя паміж сабой “сістэмы рэпрэзентацыі”. Першая дазваляе нам надаць свету сэнс, калі пабудаваць набор адпаведнасцей або ланцужок эквівалентнасці паміж рэчамі – людзьмі, прадметамі, падзеямі, абстрактнымі ідэямі і г.д. – і нашай сістэмай паняццяў, нашымі канцэптуальнымі картамі. Другая залежыць ад пабудовы набору адпаведнасці паміж нашай канцэптуальнай картай і наборам знакаў, размешчаных або арганізаваных на розных мовах, якія адпавядаюць або прадстаўляюць гэтыя паняцці. Суадносіны паміж “рэчамі”, паняццямі і знакамі ляжаць у аснове вытворчасці сэнсу ў мове. Працэс, які звязвае гэтыя тры элементы

разам, – гэта тое, што мы называем “рэпрэзентацыяй”» [9, с. 17].

Заклучэнне. Праца над стварэннем тэзаўруса культуры адначасова з’яўляецца і даследаваннем і спробай інтэрпрэтацыі культуры. Задача не ў тым, каб знайсці найбольш распаўсюджаныя словы, устойлівыя выразы і звароты, а паспрабаваць асноўныя, унікальныя для пэўнай лакальнай культуры паняцці і ідэі, толькі з дапамогай якіх і будзе магчыма зразумець імкненне да канструявання культурнай ідэнтычнасці носьбітаў гэтай культуры. Канструяванне культурнай ідэнтычнасці непазбежна выклікае неабходнасць выпрацоўкі адказаў на аксіялагічныя пытанні адносна разумення мінулага і ўяўлення праекта будучыні, што ў сваю чаргу прадугледжвае наяўнасць агульных канцэптualiных карт, якія мы засвойваем праз мову. Наяўныя ТА-тэзаўрусы, як і ўсе іншыя здабыткі лінгвістыкі і культуралогіі, можна выкарыстоўваць для канструявання ўласнага тэзаўруса культуры, які будзе не проста зборнікам артыкулаў ці тлумачальным слоўнікам, а будзе прапаноўваць лакальнае, з уласнага пункту гледжання, тлумачэнне эвалюцыі сэнсаў і адметнасцей

у выкарыстанні пэўных слоў – адзінак агульных канцэптualiных карт.

ЛІТАРАТУРА

1. Слоўнік мовы Скарыны: у 3 т. / [склад. У.В. Анічэнка; навук. рэд. В.І. Баркоўскі]. – Мінск: Выш. шк., 1977–1994. – Т. 1: А–О. – 1977. – 476 с.
2. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / АН БССР, Інстытут мовазнаўства імя Я. Коласа. – Мінск: Беларуская Савецкая Энцыклапедыя, 1977–1984.
3. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы: больш за 65000 слоў / Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Інстытут мовазнаўства імя Я. Коласа. – 4-е выд. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2005. – 783 с.
4. У тэзаўрусе Беларусі: да 80-годдзя Ангельска Дарашэвіча / уклад. М.А. Козенка; навук. рэд. В. Калацэй. – Мінск: Чатыры чвэрці, 2011. – 136 с.
5. Kent, G.H. A study of association in insanity / G.H. Kent, A.J. Rosanoff // American Journal of Psychiatry. – 1910. – Vol. 67, № 1. – P. 317–390.
6. Pejtersen, A.M. The Term Association Thesaurus: An Information Processing Aid Based on Associative Semantics / A.M. Pejtersen, S.E. Olsen, P. Zunde // Empirical Foundations of Information and Software Science III. / eds. J. Rasmussen, P. Zunde. – Boston: Springer, 1987. – P. 175–186.
7. Цітова, А.І. Асацыятыўны слоўнік беларускай мовы / А.І. Цітова. – Мінск: Выдавецтва БДУ, 1981. – 142 с.
8. Славянскі асоцыятыўны слоўнік: рускі, беларускі, болгарскі, украінскі / Н.В. Уфимцева, Г.А. Черкасова, Ю.Н. Караулов, Е.Ф. Тарасов. – М.: МГЛУ, 2004. – 800 с.
9. Hall, S. The work of representation / S. Hall // Representation: Cultural representations and signifying practices. – 1997. – Vol. 2. – P. 13–74.

Паступіў у рэдакцыю 23.12.2021